

ביהושע י' י"ב ד"ה שם ויאמר לעיני ישראל, הובא מה שכתב רבינו בענין 'הביאור'. נרחיב כאן בדיון על כמה דברים שכתב רבינו שם, ובדברים נוספים שאמר בשיעור בעל פה.

א.

בענין השמועה שהזכיר רבינו שם שהושיטו לחת"ס חומש עם 'הבאור' לקרוא בו ההפטרה והשליכו ע"ג קרקע

בלעם הראה התלהבות בדבריו ומשליו על ה' ועל ישראל יותר ממה שרבינו בנביאותו, אך מן התלמידים אתה יודע איכות רבם אם הרב היה משה או בלעם הרשע, עכ"ל.

אולם יעוין ב"לקוטי שו"ת חת"ס" (לונדון תשכ"ה) סי' פ"ב בתשובת הגאון מהר"ם שיק זצ"ל לר' הלל ליכטנשטיין חמיו של ר' ע"י שלזינגר, מיום ב' אב תרכ"ה (כשנתיים אחרי הדפסת 'נער-עיברי'), שכתב בשולי התשובה, וז"ל: ד"ש לחתנו תלמידי הרב המופלג החרוץ ושנון מו"ה עקיבא יוסף נ"י, אשר ביקש ממני להודיע

שימועה קרובה מאוד לשימועה זאת נמצאת בספר נער-עיברי של ר' עקיבא יוסף בן ר' יחיאל שלזינגר (וינה תרכ"ג), וז"ל: בהיותו [החת"ס] במרחץ יערגען סמוך לפרעסבורג פעם אחת בקש לחפש אחר פסוק אחד, ושאל מהתלמידים שיתנו לו חומש, ונתן לו תלמיד אחד חומש עם תרגום של משה דעססא, ונטלו מידו וזרקו על הארץ, ומרגלא בפומיה אמתני' מה בין תלמידיו של א"א לתלמידיו של בלעם הרשע - למה שאלו על התלמידים ולא מה בין א"א לבלעם הרשע, אלא ביניהם לא ידעו בני אדם הפרש מאומה, אדרבא

1. כאן מופיעה הערת שולים בנער עיברי, וז"ל: ואין להקשות מגיחזי דא"כ בלא"ה קשה ממושל מקשיב וכו' בגמ' פ"ק דחולין, וצ"ל כשעת שמושו עוד כשר היה. וגם על זה לדחות מקרא דויגש גחזי להדפה וכדרש חז"ל פ"ק דברכות. וצ"ע, עכ"ל. פירוש הדברים שרצה ללמוד כלל מפרקי אבות שהתלמידים של האדם הם חושפים את הפרצוף האמיתי של האדם, וע"ז מקשה מגיחזי שהיה תלמיד של אלישע הנביא והרי אין לו חלק בעוה"ב, כדאיתא במשנה סנהדרין פ"י מ"ב, ובודאי שאינו מלמד על רבו כלום. ועל זה כותב שבין כך קשה מגיחזי על הגמ' חולין ד' ע"ב שמדויק מהפסוק במשלי כ"ט י"ב: מד"מושל מקשיב על דבר שקר כל משרתיו רשעים", הא לדבר אמת משרתיו צדיקים, ע"ש, והרי גיחזי משרתו של אלישע שהיה "מושל מקשיב לדבר אמת" לא היה צדיק. ובעל כרחך שצריך לומר שבאותה שעה ששרת את אלישע היה כשר. אולם לבסוף מקשה על עצמו מזה שרואים שגיחזי בעודו משרת את אלישע לא התנהג כשורה וכפי שמפורש בגמ' ברכות דף י' ע"ב: אמר רבי יוסי ברכי חנינא הוא קדוש ומשרתו אינו קדוש (ושנאמר) "ויגש גיחזי להדפה" - אמר רבי יוסי ברכי חנינא שאחזה בהוד יפיה, ופרש"י: בהוד יפיה - בדדיה. ולכן נשאר בצ"ע. [אמנם אפשר לדחות את הקושיא מגיחזי שאכן הסוף היה שאלישע גירש את גיחזי מעל פניו כי נכח לדעת שאיננו תלמידו באמת.]

אולם באמת אי אפשר לעשות כלל ברזל בענין זה שתלמידיו ומשרתיו של אדם צדיק הם תמיד צדיקים, ושל רשע בהכרח רשעים, וכפי שרע"א בחולין שם בגלהש"ס הביא מהרמ"ע מפאנו, וז"ל: אין למדין מן הכללות צא ולמד מדורו של יהויקים ודורו של צדקיהו כדאיתא בסנהדרין דף ק"ג [ע"א] ועיין מאמר חיקור הדין ח"א פ"ב, עכ"ל. והגמ' בסנהדרין הוא מש"כ שם: בקש הקב"ה להחזיר את העולם כולו לתוהו ובוהו בשביל יהויקים, נסתכל בדורו ונתקרה דעתו, בקש הקב"ה להחזיר את העולם כולו לתוהו ובוהו בשביל דורו של צדקיהו, נסתכל בצדקיהו ונתקרה דעתו. ועי' להלן בחלק ו' של הנספח בדעת רבינו על מה שקרה לצאצאי רמ"ד ומה יש ללמוד מכך.

לו אם העדתי לפני אנשי פ"ב בענין השלכת ספרי רמ"ד,² הנה לא נשאלתי משום אדם על זה, ולא אמרתי לשום אדם, הנה כשראיתי זה כתוב³ אמרתי בלבי שזה אינו אמת והמגיד גיזם אבל אפי' ביני עמודי לא הוצאתי הדברים מפי שלא יהיה אפשר לעוף השמים להוליך הקול ואני לא שמעתי ולא ראיתי מעולם דבר כזה מרבינו הגאון זצ"ל ובפרט שכמדומה לי כיוון המגיד מה שהי' בידי עובדא והמעשה שהי' כך הי', דרכו של רבינו בקודש בהיותו בקהלה אחרת לילך בשב"ק מבה"כ להרב ושם צוה על הרב דמתא לומר דבר אגדה ושוב דרש הוא והיה נזהר שלא לומר דבר שבכתב בע"פ וביקש חומש מהסדר שקראו בו, ולי הי' ג' מיני חומשים דפוס אמסטרדם עם כל התרגומים ופירושים וזה הנחת שבת בבה"כ שלא יצטרכו להוציא בשבת ולזאת הנחתו בביה"כ, וגם דפוס וויען וזה הי' לאשתי הרבנית בבה"כ, ועוד אחד עם תרגום רמ"ד, וכשביקש מרן זצ"ל חומש והעומדים לפניו ידעו מנהגיו שאינו רואה בחומש רמ"ד ואינך ב' חומשים לא היו בביתי ולזאת בקשו ולא מצאו מה

ליתן לו חומש ודרש בע"פ, והי' בעיני מרן זצ"ל לתימה שבבית הרב לא יהי' בנמצא חומש, ואחרי הדרשה והשעשוע קצת בביתי הלך איש יקר וצדיק מר"ה הירש טירנוי זצ"ל שהי' אצלו ככן בית [לבית מרן זצ"ל, ושאלו רבינו] מה הי' זה עם חסרון החומשים וסיפר לו תוכן הדברים כנ"ל, ובבואי לבית מרן זצ"ל לעת תפלת מנחה הוכיח אותי על שאני רואה ולומד בספר רמ"ד, ואמרתי לו שיש איש יקר מאד שהי' מוחזק גם אצל מרן זצ"ל לצדיק העיד לי שגם גאון ידוע למד בהן בפרט בס' ויקרא ב' ביאור', והשיב מרן זצ"ל שבאמת לא עלתה לו כראוי בזה, ושוב אמרתי שמה טעם, ושאני עברתי בין בתריו ולא מצאתי בו שום נדנוד אפיקורסת וחשש, והשיב לי ראה בס' דברים בפרשה פלוני ותמצא. ואם אמנם בעיקר לא הי' הכרח כל כך, מ"מ מרן זצ"ל אמר ומי ישוב, עכ"פ נודע לך טעמו שלכך הקפיד טובא שהחזיקו לאפיקורס וכדין ספר אפיקורס, ולכן לא הקפיד על התרגום היידענהיים רק על ספרי רמ"ד,⁶ ולכך לא נגע בהם והרחיקם כדין ספרי אפיקורסים וכדאיתא בשבת

2. כנראה שרצה לברר רע"י שלזינגר את אמיתות הסיפור ששמע בפרשבורג לאחר שהתלוננו באזניו שהסיפור שהפיץ ב'נער-עיברי' איננו נכון. [וכנראה חשב רע"י שהמהר"ם שיק הוא זה שמכחיש את השמועה ועושה את ספרו 'נער-עיברי' פלסתר.]

3. כוונתו ל'נער-עיברי' הנ"ל.

4. יבואר להלן בחלק ב' של הנספח.

5. ר"ל, אחרי שהחת"ס אמר את דברו מי הוא זה שיחלוק עליו וישיב על דבריו.

6. עי' מש"כ בתחלת הספר ב"מבוא ללימוד המקרא" הערה 54 מהחת"ס המאריך בתורת-משה (דברים כ"ז ג') בענין תרגום התורה שתרגם מרע"ה לשבעים לשון, ובתוך דבריו כתב, וז"ל: וכל המעתיק פשטיות התורה עפ"י חכמת עצמו מכזב, עכ"ל. מכאן היה נראה שהתנגד החת"ס לכל התרגומים, ואף של היידנהיים, וכנראה שלזה נתכוון כאן המהר"ם שיק שמסיפור זה למד לחלק בין שני התרגומים. ובאמת דבר זה נרמז בלשון התורת-משה "המעתיק פשטיות התורה" שהוא מתכוון נגד התרגום של רמ"ד דייקא, וכפי שנבאר להלן בחלק ה' של המאמר בענין רדיפת הביאור אחרי הפשט המסלקת את חלק הדרש של התורה.

קט"ז, אבל לא שמענו מעולם שאם במקרה באה לידו שהשליך אותו על הארץ, וגם לפי הדין לא אדע אפי' בבירור לו לאפיקורס ומחובר עמו דברי התורה שיהיה רשאי לבזות להשליכו ארצה אע"ג דרשאיין לשורפו היינו מטעם דאיתא בשבת קט"ז, או מטעם שכ' הרמב"ם בפ"ו מיסודי התורה,⁷ אבל להשליכו שאין תועלת בבזיון הזה לא שמענו, ועכ"פ כן הי' המעשה, ומסתמא רבים מפ"ב נודע להם ממעשה ההוא שהי' בפומבי גדול וממנו יצאו הדברים אשר שאל מעלתו נ"י עליהם ועד עתה לא ספרתי לשום אדם מן המעשה הנ"ל כי חכמים הזהירו בדבריכם תנן, עכ"ל.

ויעוין במילואים בסוף לביהעוברי" ח"א הנקרא ידהעברי אות ו' (נדפס לראשונה לבוב תר"ל) שמביא את תשובת המהר"ם שי"ק מבלי להזכיר שמו עליו עם הרבה שינויים והוספות, וז"ל: גם את פי תלמידו הגאון אשר ישב אז על כסא הוראה בעיר זאת שאלתי ואמר אני לא ראיתי זה - לא ראינו אינו ראיה וכי תמיד ישבתי בבית רבינו - אך על מעשה אחרת העיד והוא

בשבת כאשר הלך רבינו אל תלמידו הרב לסעודת שחרית על קידוש ולכבודו נתקבצו שם כל בני עיר ורצה לדרש להם דבר אגדה, אך היה נזהר מלומר דבר שבכתב בע"פ, ע"כ צוה שיתנו לו חומש ותלמידו הרב הגאון הנ"ל לא היה לו כי אם חומש א' אשר היה מונח בבהכ"נ וחומש של רמ"ד היה בביתו בעד הרבנית, לא נתנו לרבינו חומש זה כי יראו, ואח"כ דרש דרש רבינו היתכן שבבית הרב לא יהיה חומש עד שהגידו לו האמת, והוכיח מיד לתלמידו על שהניח חומש כזה בבית, ענה תלמידו הרב ששמע על אחד מגדולים מקרובי רבינו שהוא ראה ג"כ באקראי ב'ביאור', ענה רבינו: הזה תלמוד! הלא באמת בשביל אותו חטא נתפסו זרעיו ויצאו לתרכות רעות ר"ל, שוב שאל לרבינו הלא ב'ביאור' לא נמצא שום מינות כלל, ענה רבינו פוק חזי על מקרא "והעוים היוצאים בחצרה עד עזה כפתורים" וגו' כתב שמשה רבינו בעצמו כתב זה ולא מפי הגבורה, כושני מדברין שספק יעלה על לבך שמין גמור היה וספריו הן ספרי מינים גמורים, עכ"ל. הרי

7. שם בה"ח כתב הרמב"ם, וז"ל: אבל אפיקורוס ישראל שכתב ספר תורה שורפין אותו עם האזכרות שבו מפני שאינו מאמין בקדושת השם ולא כתבו לשמו אלא שהוא מעלה בדעתו שזה כשאר הדברים והואיל ודעתו כן לא נתקדש השם, ומצוה לשורפו כדי שלא להניח שם לאפיקורוסים ולא למעשיהם, ע"ש. דהיינו, שהשמות הם חולין בעלמא, ואם כן כל המצוה לשרוף הוא לבלתי שים להם שם ושארית על פני האדמה. אולם, כפי הנראה הבין המהר"ם שיק שיש טעם אחר לשרוף ספרי האפיקורסים והוא ע"פ הגמ' בשבת דף קט"ז ע"א, דאיתא התם: גופא הגליונים וספרי מינין אין מצילין אותם מפני הדליקה רבי יוסי אומר בחול קודר את האזכרות שבהן וגונזן והשאר שורפן אמר רבי טרפון אקפח את בני שאם יבאו לידי שאני אשורף אותם ואת האזכרות שבהן שאפילו אדם רודף אחריו להורגו ונחש רץ להכישו נכנס לבית עבודה זרה ואין נכנס לבתיהן של אלו שהללו מכירין וכופרין והללו אין מכירין וכופרין, ע"ש. והיינו, כשהמינים, בני ישראל אדוקין בע"ז שהם מכירים וכופרין, כותבים את השם מתכוונים הם לע"ז שלהם (וכן הוא במ"ב ס"י של"ד ס"ק נ"ב, ע"ש), ולכן יש חיוב לשרוף את ספריהם עם האזכרות מצד "והאבדת את שמם" (דברים ז' כ"ד).

אמר שמספרים, אולם קיבל אישור על כך שהחת"ם סופר החזיקו לאפיקורס, וגם הצביע על המקום שרואים את זה.

שר' ע"י שלזינגר לא הצליח לאושש את הסיפור שהחת"ם סופר אכן זרק על הארץ חומש של הרמ"ד, וכפי הסיפור שרבינו

ב.

בענין המינוח הנמצאת ב'ביאור'

שכתוב בלשון עבר, כאילו הוספה זו נכתבה זמן רב אחרי כיבוש א"י.⁸ אולם המהר"ם שיק במכתבו כותב "בעיקר לא הי' הכרח כל כך", ר"ל כי יתכן ש'הביאור' התכוון לכך שהרי מרע"ה בערבות מואב על ירדן ירחו סיפר מה היו דברי ה' אליו בשעה שעברו במסעותיהם את ארץ מואב, והם לכאורה מפסוק ט': "אל תצר את מואב" וגו', עד אמצע פסוק י"ג: "...ועברו לכם את נחל זרד". ולפי"ז צריך להסביר מדוע הקב"ה דיבר על האמים והרפאים והחרים, ועי' מה שתירצו רש"י או הרמב"ן בפסוק י'. אולם 'הביאור' אומר שפסוקים אלו אינם חלק מדברי הקב"ה אשר דיבר למשה אז, אלא הם מאמר מוסגר שמשם רבינו עכשיו אמר כתוספת דברים להסביר את כוונת ה' באמור ה' אז: "כי לבני לוט נתתי את ער ירושה". כמו כן, הוסיף עתה משה רבינו בדברו עם בני ישראל במאמר מוסגר להסביר את מה שאמר להם (לעיל פסוק ה') מדברי ה': "כי ירשה לעשו נתתי את הר שעיר", שהכוונה היא לחורים. והביא 'הביאור' ראיה שיש כאן תוספת דברי הסבר של משה במאמר מוסגר מזה שכתוב: "כאשר עשה ישראל לארץ ירושתו" שאין זה מתאים להיות חלק

והנה מה שכתב רע"י שלזינגר שמקום המינוח שהצביע עליו החת"ם הוא במקרא "והעוים היוצאים בחצרה" וגו', צריך לתקן כלשון הפסוק (דברים ב' כ"ג): "והעוים היושבים בחצרים עד עזה" וגו', אולם אין פירוש על הפסוק הזה ב'ביאור'. וכנר' שהכוונה למש"כ שם לעיל בפסוק י"ב, אחרי שהביא את דברי רש"י והרמב"ן כתב, וז"ל: והנראה מעומק פשטות הכתובים שאין אלו דברי השם, אבל יספר כותב התורה איך נחלו מואב את ארץ רפאים ובני עשו את ארץ שעיר סמוך אל מה שאמר הקב"ה "כי לבני לוט נתתי את ער ירושה", ואח"כ חוזר אל דברי השם "עתה קומו עברו" בפסוק הסמוך, והפסוקים (י'–י"ב) "האמים", "רפאים", "ובשעיר", הם מאמר מוסגר, ולזה כוון המתרגם. "וכאשר עשה ישראל לארץ ירושתו" (בפסוק י"ב) מוכיח על פירושו, וראה כמה נלחץ הרמב"ן לפרשו על פי דרכו, עכ"ל. דהיינו, שהחת"ם חשב שמה ש'הביאור' מייחס את שלשת הפסוקים הללו לכותב התורה פירוש הדבר הוא שסובר 'הביאור' שיש פסוקים בחומש שאינם מהקב"ה, אלא הוספת הכותב בתקופה מאוחרת, ולזה הביא ראיה מ"וכאשר עשה ישראל לארץ ירושתו"

8. החזקוני והספורנו מפרשים את הפסוק, שנכתב בלשון עבר, על כיבוש ארץ סיחון ועוג.

מהדברים שהקב"ה אמר למשה עוד בטרם שכבשו ארץ סיחון ועוג, בשעה שעברו את ארץ מואב כפי הפירושים של רש"י או הרמב"ן, ע"ש. ולכן המתרגם האשכנזי הסגיר שלושה פסוקים אלו. וכן כתב 'הביאור' בפסוק כ' כדברים האלה. ומעולם לא חשב 'הביאור' שהפסוק "כאשר עשה ישראל לארץ ירושתו" הוא הוספה מאוחרת. וכן מוכח מהתרגום האשכנזי שם שתרגם בלשון הווה: וויא ישראל עס מיט דעם ערבלאנד מאכט, דאס איהם דער עוויגע געגעבען. ולפי"ז אין כאן שום מינות ואפיקורסות, אבל המהר"ם שיק כתב ש"מכל מקום מרן זצ"ל אמר ומי ישוב".⁹

והנה בבעלותו של ר' יוסף זונדל מסלנט היו חומשים של הרמ"ד,¹⁰ וכפי שכתב פרץ סנדלר בספרו "הבאור לתורה של משה מנדלסון וסיעתו", עמ' 216 הערה 47, וז"ל: ראיתי חומש עם 'הביאור' בהוצאת ורשה תקצ"ו ועליו חתום שם של אישיות חשובה ובעלת השפעה ביישוב החרדי הירושלמי: "הרב יוסף זונדל מסאלאנט פעה"ק ירושלים ת"ו" וכו',¹¹ ורק מקום אחד בגוף הביאור נמצא מחוק על ידו, זהו הפסקה של הומברג לדברים כ"ג כ' ששם מדובר על העסק וברבית,

מתוך שלא הסכים, כנראה, לתפיסה זו, עכ"ל. מכאן לכאורה ניתן לראות שר' זונדל סלנטר לא ראה פסול במה שכתוב בפ' דברים וכו"ל, שהרי לא מחקו. לעומת זאת, בפ' כי-תצא מחק את הכתוב שם. וז"ל 'הביאור' שם: והנראה לי בשרשי המצוה הזאת, כי כבר הקדמנו פעמים רבות, שרצון וחפץ נותן התורה היה שלא נרבה בעסק ובסחורה, אבל יעבוד איש את אדמתו וישמור את צאנו, ויעשה מלאכת הצורך והתועלת בלבד, ולא ירבו להם כסף וזהב, ויסתפקו במה שחננם השם איש על חלקו ועל גורלו, וזה טעם השמטה והיובל. ומן הידוע שהסוחר מסחר רב, אף אם יתן רבית, יכול להרוויח בממון שלוה מחבירו, ולא יגיע לזולתו שום היזק על ידי זה, אבל עובד אדמה או בעל המלאכה, או מי שעסקו וסחורתו מועטת, אם יצטרך לתת רבית, לא ירויח כדי פרנסתו, אם לא יעלה על דמי פירותיו או מלאכתו או סחורותיו, ובזה הוא מייקר השער, או יחיה חיי צער ועוני. ולכן הזהיר גם את הלוח שאף אם ירצה להנזק בנכסיו אינו רשאי, שסופו שיזיק אחרים ע"י כך, וזה טעם "למען יברכך ה' על הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה". ומה שאמר "לנכרי תשיך", הוא לעם נכרי שהם סוחרים

9. ומ"מ לא הוציא המהר"ם שיק את החומשים מתוך ביתו, ולא דנם כספרי מינים, כפי שהעיד ר' שלמה צבי שיק בספרו תורה-שלמה ח"ג (סאטמאר תרס"ט) פ' עקב סי' ט"ז הערה 5, וז"ל: ואני מעיד שרבינו בעל מהר"ם שיק למד מחומשים של ר' משה דעסויה והיו בביתו עד יום מותו. ויהי אחר מות רבינו משה מכר בנו ש"ב הרבני מו"ה יוסף הרבה ספרים שקיבל בירושה, ופה בקהלתי מכר החומשים של רמ"ד לתורני אחד בשמו מוה"ר משה ראזענבערג אשר חי עוד פה אתנו היום, עכ"ל.

10. שמעתי שהם נמצאים עד היום הזה ב"ספריה הלאומית" בירושלים.

11. פרץ סנדלר מספר שם הלאה, וז"ל: ולא זו בלבד אלא שגם ראה צורך להבליט את בעלותו על החומשים הללו בצורה מקורית, היינו: לכל סימון מספרי (של עמוד) שיש בו אות אחת או שתיים משמו (זונדל) צירף את שאר האותיות בכתב ידו כדי שיצא שמו מפורש. כך נהג בכל דף ו' נ"ד ועוד, עכ"ל.

בארץ, לאסוף הון ולהתעשר על ידי סחורות רבות, ויכול אתה ליקח ממנו רבית, כחוק המדינה, ורבינו עובדיה ספורנו כתב שגם זה מצוה על הלוה, שאם התנה יתן לו כחוק המדינה, ואל יבגוד, עכ"ל 'הביאור'.¹²

והנה לפי השקפה זאת אין באמת חילוק בין יהודי לגוי בענין רבית, אלא הכל תלוי אם הלוה הוא סוחר או מתפרנס ממלאכה. דהיינו, יש מקום לקחת רבית מיהודי אם הוא סוחר, וכן איפכא: מה שמותר לקחת רבית מגוי זה רק כשהוא סוחר בארץ, ולא תושב חקלאי או בעל מלאכה בארץ ישראל, כי זה יגרום להעלאת מחירים וכולם ינזקו על ידי זה. כמובן, כל זה

איננו נכון להלכה, ולכן כנראה מחק ר' זונדל את כל הקטע. אולם מכיון שרע"י שלזינגר לא ציין מקום זה כהמקום שמתגלה האפיקורסות של 'הביאור', אף על פי שגם הוא בחומש דברים (ויתכן אולי שלזה התכוון החת"ס באומרו למהר"ם שיק: "ראה בספר דברים בפרשה פלוני ותמצא"), הרי שסבר שמה שהקדים המבאר בתחלת הסברו על איסור רבית: "והנראה לי בשרשי המצוה הזאת", בזה גילה דעתו שלא נתכוון להלכה כלל, ולכן אין זה מעלה או מוריד. אבל ראה להלן בחלק ה' של הנספח.¹³

הנה ענין תחזינה את הקושי למצוא מה פסול בספרי התנ"ך של הרמ"ד.¹⁴

12. בדפוס וילנא תרי"ב הושמט כנר' מאימת הצנזורה כל המשפט: "ומה שאמר "לנכרי תשיך", הוא לעם נכרי שהם סוחרים בארץ, לאסוף הון ולהתעשר ע"י סחורות רבות, ויכול אתה ליקח ממנו רבית, כחוק המדינה". והוא משפט מאוד חשוב ועקרונות שנוון בו להלן בחלק ה' של הנספח.

13. כמו כן עבר בעל הכתב-והקבלה בשתיקה בשני המקומות הללו בחומש דברים, לעומת מקום אחר בחומש דברים שלא נשא פנים לרנ"ו (מן המבארים) – ע"י שם י"ז י"ח ד"ה "את משנה התורה", וז"ל: לרבתינו 'משנה' לשון כפל כמו "לחם משנה", שיהיה למלך שני ספרי תורות, כמ"ש רש"י וכו', וראיתי לרנ"ו שאמר מלת 'משנה' כמו "פירוש וביאור דברים", לכן ספר דברים שבו הואיל משה באר את התורה נקרא 'משנה תורה', וחבורי החכמים נקראים משנה, לפי שהתורה שבע"פ הוא פירוש לתורה שבכתב, וכן כאן משנה תורה פירוש התורה, ואע"פ שדברים שבע"פ אי אתה רשאי לכותבן, למלך חייבה תורה שיכתבם מטעם שאמר "וקרא בו כל ימי חייו", וזהו "וכתב לו" לבדו הוא יעשה כן, והכתיבה תהיה "מלפני הכהנים הלויים" והם ראשי סנהדראות אנשי קבלה, הם ימסרו לו הידיעות הללו הנשגבות מדעת ההמון, ועל ספר התורה הזאת שהתחברה עמה המשנה צוה "והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו", עכ"ד. ואין אנו מקבלין פירושו זה כי אין אנו רשאים לחדש במצוה פירוש שאין לו יסוד מפי מקבלי התורה שבע"פ, עכ"ל.

14. עד כדי שמצאנו הרבה אחרונים שאכן השתמשו ב'ביאור', הלוא המה: ספר-הברית, ח"א מאמר ח' מקור מים פ"ה, משתמש ב'ביאור' לשמות י"ד כ"ט לחזק את הדעה שחצו את רוחב ים סוף, ולא רק נכנסו בו ויצאו ממנו לאורכו, בבואו לסתור את דעת האפיקורסים על קרי"ס שמרע"ה ידע מהגאות והשפל בים סוף וכך הצליח להעביר את בני"ו ולהטביע את המצרים; ר' זונדל מסלנט כנ"ל; הרש"ש מתייחס ל'ביאור' כבעשרים מקומות בהגותו לש"ס, לפעמים בונה (כגון: נדרים י"א ע"א, סוטה מ"ח ע"א, ב"ב ק"כ ע"א, ערכין כ"ה ע"ב) ולפעמים סותר (כגון: יומא ל"ד ע"ב, זבחים ס"ב ע"א, בכורות ה' ע"א), כדרכה של תורה; בספר בעקבות-היראה של ר' אברהם אליהו קפלן (ידיד רבינו מסלנט), עמ' קל"ט, כתוב, וז"ל: מעשה בזקני (כנראה שהתכוון לאבי אמו ר' שלמה זלמן שמחה טרוביב אב"ד קיידאן – י.ק.) – רב גדול במדינת ליטא, צדיק תמים ובעל מדות טובות, בקי נפלא בכל הש"ס ואוהב לשון הקדש – שהיה יושב ומעיין בע"ש בפרשת השבוע מתוך חומש בעל תרגום אשכנזי בצרופ ה'ביאור' הברליני. תמה עליו זקן אחד שהיה באותו מעמד: כלום הותרה זו לבוא בקהל? וזקני בתשובתו: כך מקובלני מפי אבא הגאון ז"ל (הכוונה לר' אברהם שמעון טרוביב אב"ד קיידאן, המהדיר

של ההלכות גדולות, ורשה תרל"ה - י.ק.), שאין עיקר פסולו של התנ"ך הברליני אלא ב'מבואות' שהקדימו לו, ורגיל היה בפיו לקרוא להם תמיד "המבואות האפלים", שבהם התייחסו אל ספרי הנבואה יחס של חולין פוגם, ולפיכך ציוה לכורך ספריו שיזרוק את המבואות לחוץ ולא יצרפם לגוף הספר, אבל שה'ביאור' עצמו טוב וכשר הוא לעמוד על ידו על בוריו של לשון הקודש, וחומש זה הנהו החומש שבידי, עכ"ל; ר' יוסף זכריה שטרן אב"ד שאוועל - עי' בשדי-חמד כללים מערכת א' אות ס"ד, שהצדיק את שימושו בכתבי רמ"ד לעומת המהרש"ם. (על יחסם של הכתב-והקבלה והרב מלבי"ם לביאור ראה להלן חלק ה' ובהערה 28). וע"ע במאמר של ר' רפאל בנימין פוזן "אם תלמידי חכמים מנצחים זה את זה בהלכה - אתם מה טיבכם?" (הודפס בהמעין תשרי תשס"ט) סעיפים ה'-י"ג, ובפרט בהערה 14 שמביא מקורות לכך שהביאור היה מקובל אצל חרדים באשכנז ובליטא. מסורת מעניינת על יחסו של ר' ישראל מסלנט לביאור נשתמרה במהדורה לא מצונזרת של "פרקי תשובה וגאולה" (ברוקלין תש"ל) לר' שלום שכנא זאהן. בחלק "פתגמי מוסר מגדולי המוסר מייסדי השיטה זצ"ל", בעמ' 154, אמרה §עז היה כתוב: "פערציג טעג איז ר' ישראל גיזעסן איבערן ביאור און האט גיזאגט אז ער האט קיין בייז ניט גיזעהן" (ארבעים יום ישב ר' ישראל על הביאור ואמר שלא ראה דבר רע). אמרה זו צונזרה על ידי הדבקות מדבקה עם אמרה אחרת במקומה: "א מענטש איז ווי א פייגלע, כל זמן זי ארבעט מיט די פליגלען, פליעט זיא העכער און העכער, ווען זיא לאזט זיי אפ, פאלט זי גלייך ארונטער" (בן אדם הוא כמו ציפור, כל זמן שהיא מפעילה את הכנפיים היא עפה מעלה מעלה, כאשר היא מרפה, נופלת היא מטה). והמענין ביותר הוא שבזכרונות של ר' משה מונטיפיורי - "ספור משה וירושלים" שנדפס בחיי בווארשא תרל"ט כתוב בעמ' 62-63: לעת ערב שבו הד"ר לעווע וה' אייקין אשר שלחתים לראות את בתי הספר, והגידו לי דברים טובים ונחמדים. הד"ר לעווע אמר שראשית דרכו היה אל בית ספר התלמוד תורה מהאשכנזים פרושים בחצר ר' יהודה החסיד, שם נמצאו 128 נערים נחלקים לשלש עשרה מחלקות המחלקה 12 יש בה 13 נערים, ולומדים הנקודות... המחלקה 11 שם נמצאו 17 נערים, ולומדים חומש ודקדוק... המחלקה 10 יש בה 12 נערים, ולומדים חומש עם ביאור מהר"ם מענדעלזאהן ודקדוק אצל ר' משה מהוראדנא, ושכרו הוא 170 פיאסטערס לחודש, המחלקה 9 יש בה 12 נערים אשר לומדים חומש ורש"י אצל ר' שמואל ממינסק וכו', עכ"ל. הרי שלפי דיווחו של ד"ר לעווע לשר מונטיפיורי בירושלים עיה"ק במחלקה נמוכה לילדים שעדיין לא למדו חומש עם רש"י היו מלמדים מקרא כפשוטו לפי הביאור של רמ"ד. הרי שהיו רחוקים מלפסול את הרמ"ד כאפיקורס, לעומת מה שמסר המהר"ם שיק מהחת"ס שהחזיקו לאפיקורס, (וע"ע מש"כ במבוא ללימוד המקרא הערה 54 שהחת"ס רומז על התרגום האשכנזי ש"מכזב"). וכן ר' חיים מצאנז בשו"ת דברי-חיים יו"ד ח"ב סי' ס' שגוזר לשרוף את "מלת הגיון" עם פירוש מ"ד (משה דעסאווער) כספרי אפיקורסים שדינם בשריפה, ואפי' הסכים לבנו ר' יחזקאל משינאווא לגנוז את פי' התפארת-ישראל על המשניות מכיון שהביא את הרמ"ד [פרה פ"ב מ"ב אות ט'], כמובא בשם-משמעון עמ' 24 (קובץ לזכרו של ר' משה שמעון זיוויץ, תשכ"ה). ועי' בשו"ת חבצלת-השרון ח"א (בילגורייא תרצ"א), לר' דוד מנחם מאניש באבד אב"ד טרנאפל, בהקדמה עמ' 9 ד"ה ואולי, בבואו לדבר על אלו שמלמדים את בניהם לימודי חול, וז"ל: ואולי ימצאו איזו יחידים שלמדו חכמותיהם ועכ"ז הם שומרי תורה ומצוות. מלבד שמי יוכל לעמוד על סודם. ומה יש בפנימיות לבכם. אבל אפשר גם זאת הוא פעולת היצה"ר להטעות בהם את הבריות לאמר שאפשר לקיים שניהם ומזה גם מזה אל תנח ירך. אבל רובם נלכדים ברשת הכפירה וסופם לצאת מן הדת הם או בניהם וב"ב. ושמעתי מאיש אחד זקן ואיש תם וישר שסיפר לי מה שאזניו שמעו מהרב הקדוש מהרצ"א הנ"ל מדינאב בהיותו אצלו בבחירתו על ש"ק, ובשעת הסעודה שלישית אמר תורה בהתלהבות מאד על הלומדים חכמותיהם ולשוונותיהם והתחיל לדבר מראש המשכילים מענדעלזאהן שהפך את מדינת אשכנז למינות. ומגודל התלהבות עמד על רגליו ואמר בזה"ל רבש"ע יוכל להיות שאותו הרשע כבר סבל על כל עונו. ועתה מגיע לו ג"ע על שהי' פריממע-דושא (שאמרו עליו שבפועל הי' מקיים כל המצוות), אנו מבקשים אותך שבכל מקום שהוא עכשיו תוריד אותו משם לשאול תחתית. יען שהחטיא את הרבים והיפך הרבה מישראל לאפיקורסים וכופרים, עכ"ל. וע"ע בשו"ת האלף-לך-שלמה

ג.

בענין מה שכתב רבינו על תוכיות 'הביאור' שאינו מאמין ביכולת ה'
מהעדר איזכורים של נסים

והנה רבינו הציע שבמקום לחפש דברים פסולים במה שכתב, יש למצוא את הפסול במה שהושמט ולא נכתב. ונראה מתוך דברי רבינו שחשב ש'הביאור' השמיט כמה וכמה ניסים, כגון אברהם אבינו שניצל מכבשן האש, לידת משה ע"י יוכבד כשהיתה בת ק"ל שנה, עמידת השמש ע"י יהושע בצורה ניסית. ויתכן שהושפע לחשוב כך מסיפור שהתהלך בליטא על הגר"א ומובא בסוף "תהלים עם פירוש שערי פרנסה טובה" בקונטרס "צפה-בים" מר' צבי פנחס מאשקאוויטש (ירושלים תשכ"ה) על תהלים מ"ד,¹⁵ וז"ל: "כי הושעתנו מצרינו ומשנאינו הבישות" וגו'. יבואר עפ"י מעשה שהיה בימי הגר"א מווילנא ז"ל פנתה ממשלת רוסיא לממשלת אשכנז - שקנתה לה שם בעולם אז למקור החכמה והמדע - היות שאבן קטנה שנמצאה בבית נכאת שלה, בתור אבן יוצאה מן הכלל אולי חכמי הטבע באשכנז ימצאו פתרון ליחוסה וטבעה של אבן הזאת, אחרי שחוקרי הטבע ברוסיא נלאו למצא הפתח לקבוע מהותה, אבל גם

מחכמי המדע באשכנז נעלמה קביעות מהותה, ממילא אין מה לעשות כ"א לשלחה חזרה לרוסיא. לפני החזרתם האבן פנו להאי ברנש משה מנדלסון אולי בידיעתו התלמודית יהי בידו לבאר שאלת אבן הנבוכה. אכן הוא ג"כ לא ידע, אבל לפחות עצה נתן לממשלת אשכנז שבהחזרתם האבן לרוסיא, ימליצו שיפנו לוויילנא וטמ"א תמ"ה יקרא למה לחפש להם חכמה ותבונה מחוץ לגבולי מדינתם בשעה שבתוך מדינתם בעיר וילנא נמצא חכם גדול ה"ה הגר"א שהוא בטח יפתור מבוכת האבן (כוונתו היתה לקפחחו, לבטל ערכו ולעשותו לאין, כידוע שתמיד לטש עין על אותו גאון וחסיד וכו'). ממשלת רוסיא עשתה כן ושלחה האבן להגר"א, במשקל הראשון לא היה בפי קדשו מענה ופתרון לאבן הפלא, וחזר ללימודו, וכמובן במשך לימודו לא שם עין ולב להאבן, אבל בשמים רצו שיהיה קידוש שם שמים על ידי אותו גאון וחסיד, ובאמצע הלימוד נכנס איזה ילד קטן לחדרו של הגר"א ושחק עם האבן שעל

(לר' שלמה קלוגר) חיו"ד סי' רנ"ז. וראה בשו"ת מהרש"ג (לר' שמעון גרינפלד מגדולי הפוסקים בהונגריה תלמיד מובהק למהר"ם שיק) ח"ב סי' קי"ז שחושש לגזור שריפה על "חומשים מתורגמים בל"א ויש עליהן ביאור, בגופן שלהן, והביאור הנ"ל נר' מפורש שהוא מאפיקורס" וכותב שעדיף טפי לגנוזם וכו' "ובפרט שלא נוכל להחליט שהוא אפיקורס, אולי משגה הוא". הרי שלא היה לו ברור אם אכן יש כאן ספרי אפיקורסים, וכמו שרע"י שלזינגר כתב בשם החת"ס (עי' לעיל בפנים) שההבדל בין בלעם (כוונתו לרמ"ד) לבין אברהם אבינו (חרדים לדבר ה') אינו ניכר, כי בהתנהגותו ובספריו באמת לא רואים שום פסול, ורק בתלמידים ניכר ההבדל, ומאם יש ללמוד על רבם (ועי' לעיל בהערה 1 ובחלק האחרון של הנספח).

15. לגירסאות נוספות של סיפור זה עי' בתכלת-מרדכי למהרש"ם ח"ב (ירושלים תשמ"ו) פ' בשלח אות י"ז, נחל-איתן על התורה לר' אברהם אבא חזן (ירושלים תשס"ג) על שמות י"ד ט"ז.

אולם באמת בחומשי רמ"ד בנס קריעת ים סוף אין שום רמז שכפר בנס. כמו כן מוזכרים הנסים של כבשן האש וכן לידת משה מיוכבד כשהיתה בת ק"ל, וכן מובא ב'ביאור' ביהושע י' י"ג הגמ' בע"ז דף כ"ה ע"א: "כיום תמים" – וכמה? אריב"ל עשרין וארבע, שעי אזל שית וקם שית, אזל שית וקם שית, כולה מילתא "כיום תמים" כו' (ע' שם), עכ"ל.

אלא, שרבינו אע"ג דאיהו לא חזי בתוך 'הביאור' בפנים, אבל מזליה חזי שיחסו לניסים הוא אפיקורסי, והדבר מתגלה ביהושע שם פסוק י"ב, וז"ל: "אז ידבר" – הסכת ושמע קורא נעים! אני כאשר קרבתי אל המלאכה הזאת לבאר ספרי קדש, גזרתי אומר בנפשי לבלתי הכניס ראשי בין הרי הנסים אשר נעשו לאבותינו לבארם ע"פ חקי הטבע, אף לא להקטין הנפלאות האלה; כי מה יוסיף ומה יתן זאת לאיש אשר תערוג נפשו אל החקירות האלה, הלא לפניו פתוחים ספרים אין מספר, הן ממחקרים מבני עמנו (כרמב"ם רלב"ג רד"ק ודומיהם), והן מחכמי העמים, והצדיק אשר אך באמונתו יחיה גם הוא ברוך יהיה, עכ"ל. בניתוח הדברים שכתב רואים שמייחס לראשונים – הרמב"ם הרד"ק והרלב"ג – שיטה שיש צורך להסביר את הניסים ע"פ דרך הטבע, או לכל הפחות למעט ולהקטין בנפלאותם.

השלחן וזרקו כוס מים שעמד על השלחן. כשהגר"א הפסיק ממשנתו זרק מבטו על האבן ולא מצאה במקומה, נבהל מאד, אבן מהממשלה נעלם, הכי דבר קטן הוא. פתאום ראה האבן בתוך הכוס מים, והמים נבקעו ונצבו כמו נד, חלק אחד זקוף לימין, וחלק שני לשמאל, נזכר בשם הירושלמי טבעו של אבן ספרונין לבקוע מים לשנים.¹⁶ הגר"א לקח האבן והחזירה לממשלה בפתרון מלא ששמה ספרונין, וטבעה לבקוע מים. האי ברנש מנדלסון בשמעו זאת היצר לו מאד, לקוב אויבי קראתיך והנה ברכת בך, במקום לגרום בוז וקלון להגר"א להשפיל גדולתו הסיב לו עוד פאר וכבוד. כתב מנדלסון להגר"א אי איפוא מה היה הנס של קריעת ים סוף על ידי משה רבינו ע"ה, הלא מטהו היה של ספרונין ובקע הים סוף באופן טבעי, לא באופן נסי. שלח לו הגר"א: אפיקורס שכמותך, תורתנו הקדושה נזהרה מזה באמרה "הרם את מטך" (שמות י"ד ט"ז), "הרם" פירושו סלקהו מן הצד כאומר "הרמו מתוך העדה" אצל קרח שפרושו הברלו, ונטה את ידך (ובהיד) על הים ובקעהו. וזהו "כי הושעתנו מצרינו" מהם ומהם מהצרים עלינו לגרום בוז וקלון לנו נושענו "ומשנאנו הבישות", עכ"ל.¹⁷ הנה באגדה זו התיחסו לרמ"ד כאפיקורס שאינו מאמין בניסים.

16. לא נמצא הירושלמי. בחלק ב' מספר "נפלאות מתורת השי"ת" לר' צבי הירש שלעז (ווארשא תרל"ט) תחלת "מאמר טבעת חותמו מלכו של עולם" (פרק פ"ב) מזכיר סיפור זה בלי להזכיר שמות, וגם משמיט שיש ירושלמי, ומפקפק שיש אבן כזאת. [וע"ע בישורון חלק ז' במאמר המצויין "קונטרס אמר אליהו" של ר' יעקב שמואל שפיגל, עמ' תשי"ט-תשכ"ג אודות המצאות 'ירושלמיות' ושימתן בפי הגר"א, וראה עוד מש"כ בהערה 46 על שופטים].

17. ועי' מש"כ בח"ב על תהלים ק"ו כ"ב, ובהערה 83 שם. ועי' ישורון, כרך ד' עמ' תש"ה, שמביא את השמועה הזאת בקצרה ודן שמה כיצד מתפרש "נטה את ידך" לפי מפרשי המקרא וחז"ל ומביא צדדים לכאן ולכאן אם מרע"ה סילק את המטה או הכה עם המטה.

כאן רואים שרבינו צדק שעל ידי צירוף כל הראשונים יחד הסיק 'הביאור' שיש כאן מגמה כללית להכחיש את יכלתו ית' לעשות ניסים, ולא כפי האמת שיש לכל ראשון וראשון ענין פרטי בנס מסויים שמתקשה בו בגלל השקפות תורניות אמיתיות שביאר רבינו. והקול העולה מתוך נימוקו שלא רוצה להכניס את ראשו "בין הרי הנסים" הוא שכיון שהצדיק שאינו מוכן לשמוע לחקירות ו"אך באמונתו יחיה" הרי בין כך יסרב לקבל

את הדברים, ואילו מי שנפשו עורגת לחקירה כבר ימצא את הדברים בלעדי 'הביאור', לכן נמנע מלהביא חקירות אלו. זאת אומרת, שבודאי מצדד הוא בהסברת הנסים על פי טבע, אבל נמנע מלעשות כן מפני שלא תהיה תועלת במסגרת 'הביאור' לעשות כן.

הרי שדברי רבינו צדקו יחדיו, ואף שבאמת הזכיר 'הביאור' נסים, ולא הסבירם באופן טבעי, אבל בתוך תוכיותו כופר הוא ביכלתו ית'.

ד.

עוד השמטות מכוונות החושפות

את פרצופו של 'הביאור'

בכסלו תשל"ג בשיעור על ספר מלכים דיבר רבינו על רמ"ד והביאור. הוא אמר שכל חכמי ישראל היו נגדו, אבל לא מצאו עליו דופי, כי אין אפיקורסות מפורשת בביאור, אבל משהו לא מריח שם. אולם, המשיך רבינו, היה כבר חכם אחד שהצליח לגלות מה הפסול שיש בביאור, והוא על ידי מה שנשמט ממנו.¹⁸ רבינו לא הזכיר בפעם ההיא את הנושא של נסים

כמו שכתב בענין הנס של שמש בגבעון דום, אלא הזכיר את ההשמטה של תחיית המתים. אותו חכם מצא את האפיקורסות בכך שהגמ' בסנהדרין (ר"פ חלק) מביאה מתנאים ואמוראים הרכה דעות שונות למקור של תחיית המתים מן התורה, וכל אחד דוחה את המקור של השני. והנה זה ברור שפסוק אחד חייב להיות¹⁹ אבל בביאור תמיד מפרשים את הפסוק שהיה

18. רבינו קרא לאופן הזה שבו חכם אחד גילה את הפסול שב'ביאור' בשם "קונץ" (תחבולה).

19. אפשר לפרש כוונת רבינו דס"ל שדבר שהוא מן העיקרים חייב להיות לו מקור מן המקרא, אולם באמת זה אינו כי הנה בסנהדרין פ' חלק מתחלה בדף צ' ע"ב מביאה הגמ' מקורות לתחית המתים מן התורה מפסוקים בחומש ומדחה אותם, ואח"כ בדף צ"א ע"ב ובדף צ"ב ע"א מביאה הגמ' פסוקים אחרים מישעיה ומתהלים וממשלי ומדניאל שמכאן לתחית המתים מן התורה, וא"כ אם חייב להיות מקור מן המקרא לעיקר הזה שמי"ג העיקרים תישאל השאלה: מקמי דאתי ישעי' ודוד ושלמה ודניאל מאן אמרה (על דרך הגמ' ביומא ע"א ע"ב ושאר מקומות). אלא על כרחך עצם היות האמונה בתחיית המתים מן הי"ג עיקרים אינו מחייב שיהיה פסוק בתנ"ך, ואכן כך אמר רבינו בעצמו בתוך דרשה שדרש בבית מדרש שלו בעיר מונסי בשמחת תורה בשעת קידושא רבא. הוא דרש על הרש"י הראשון בפ' בראשית: אמר רבי יצחק לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מ"החודש הזה לכם", שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל, ומה טעם פתח בבראשית משום (תהלים קי"א) "כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים", שאם יאמרו אוה"ע לישראל ליסטים אתם שכבשתם ארצות שבעה גוים, הם

יכול להיות מקור לתחיית המתים כפי הדחייה, ואם כן אין לנו תחיית המתים מן המקרא.

והנה דומה לדברים הללו נמצא בספרו של הרב משה מאיר ישר על המלבי"ם - "המלבים חייו ופעליו". בעמ' פ"ב הוא כותב: ...הם לקטו בכליהם מביאורי אחרים וכל ביאור כשהוא לעצמו קשה למצוא בו פגם דתי. אבל הם תכננו וסדרו את ביאורם עד שהגיעו למשאת נפשם. הנה למשל האמונה בביאת המשיח - רש"י מבאר הכתוב "עד כי יבוא שילה" (בראשית מ"ט) על מלך המשיח שהמלוכה שלו. והרשב"ם מבאר זה על תקופת רחבעם בן שלמה שנתקבצו העם בשכם הסמוכה לשילה כדי להמליך אותו עליהם.

כנגד זה מבאר הרשב"ם את הפסוק: "דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל ומחץ פאתי מואב וקרקר כל בני שת" (במדבר כ"ד) שזה קאי על מלך המשיח, ורש"י מבאר אותו על דוד ועל האומות שיצאו משת בנו של אדם הראשון. נמצא דבין כה וכה גם ברש"י וגם ברשב"ם יש זכר בתורה לביאת המשיח. מה עשו בעלי הביאור, הם ביארו את הפסוק הראשון בסדר ויחי כהרשב"ם ואת הפסוק השני בפ' בלק כרש"י, וכתוצאה מכך, לפי פירושם אין זכר בתורה לביאת המשיח, וכעין זה נהגו עם עקרונות יסודיים של אמונתנו, כמו תחית המתים וכדומה, עכ"ל.²⁰

והנה כנר' שרבינו שייחס את הדברים

אומרים להם כל הארץ של הקב"ה היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו, ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו, עכ"ל. והק' רבינו ומה עם כל הלימודים שלומדים ממעשי האבות שנאמר עליהם שהם סימן לבנים, וכן יפה שיחתן של עבדי בתי אבות מתורתן של בנים (ב"ר ס' ה'), איך היה אפשר להשמיט את כל זה מן התורה. ותי' רבינו שהרבה יסודות ועיקרים של התורה מבוארים ומפורשים בחלק של התורה שהוא בעל פה, כגון תחיית המתים ועוד, וקושיית ר' יצחק היתה שהתורה שבכתב היתה צריכה להתחיל ב"החודש הזה לכם", וכל מעשי האבות היה יכול להיות בתושבע"פ, ולא היה נגרע מערכם כלום, כי אין הברל בין תושב"כ ותושבע"פ. אלא, שלגויים יש גישה רק לתושב"כ, ולא לתושבע"פ (כמבואר בתנחומא וירא ה' וכי-תשא ל"ד, ע"ש), ולכן צריך להיות כתוב בתושב"כ כיצד ארץ ישראל שייכת לנו, וזהו "כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים". וכן כל הסיפורים בחומש בראשית אנו למדים מה צריכה להיות הנהגת האדם ע"פ היושר והדרך ארץ. ועל זה נתבעים אפי' הגויים, כמו אנשי סדום ואבימלך, ולכן הוא בתושב"כ (מתלמיד נאמן של רבינו, הרב יוסף אליאס, הודפס ב"הרב יעקב קמנצקי - חייו ותורתו" עמ' יג-יד [חוג תלמידי רבינו יעקב קמנצקי, מונסי תש"ס], ועי' מש"כ ביחזקאל ט"ז מ"ט).

הרי שרבינו נקט בתח"מ כדוגמא לעיקרי הדת שבאו בעיקרם בתושבע"פ, ולא נגרע חלקו אם אינו מפורש בתושב"כ. וא"כ מה שנקט כאן רבינו שחייב להיות עכ"פ פסוק אחד שממנו למדים לתחיית המתים מן התורה, הוא כנר' מפני שמוכח מן הסוגיא בסנהדרין, שטורחת למצוא שמכאן לתחיית המתים מן התורה, שהיה לחז"ל קבלה שעל דבר זה יש פסוק. ולכן אמר רבינו שאם בכל מקום שיש אפשרות שאיזה פסוק יתפרש על תחיית המתים, מפרשים אותו על ענין אחר עד שלא נשאר אף פסוק בשביל תחיית המתים, הרי זה מוכח שאותו הפרשן אינו מאמין בתחיית המתים. ועי' להלן הערה 21. [ונר' דזהו הפשט ברש"י סנהדרין צ' ע"א ד"ה האומר אין תח"מ, שהאומר שאין שום פסוק בתנ"ך על תח"מ מוכח שבאמת אינו מאמין בזה, ואפי' שאומר שמאמין, אין זה אלא מן השפה ולחוץ, ובזה מיושבים כל הקושיות של הבאר-שבע שם, וכן משמע שהבין היעב"ץ במש"כ בסידורו על שיר היחוד ליום שלישי במש"כ 'ונאמן להחיות מתים אתה ועל ידי נביאך כן הודעת', ודו"ק.]

20. ב"עובדות והנהגות לבית בריסק", ח"ד עמ' קפ"ב, מיוחס גישה זאת לר' ירוחם יהודה ליב פרלמן, שהביאור פסול בגלל מה שחסר בו.

לחכם אחד וגם הרב ישר ז"ל, אינהו לא חזו בפנים בתוך 'הביאור', ורק חזרו על שמועה ששמעו, אבל מזלייהו חזו. כי במדבר כ"ד י"ז מביא 'הביאור' אפשרות שהנבואה עוסקת במשיח, אבל גם מבאר באופן שאין שום קושי, ואדרבא בשופי, אפשר לפרש שהנבואה עוסקת בדוד המלך. נמצא איפוא שבפ' ויחי בנבואת יעקב לא הזכיר 'הביאור' אפשרות שהנבואה של יעקב עוסקת במשיח, ובנבואת בלעם העלה שגם שם אין צורך לפרש על משיח, ואם כן אין תימה שבבואו לפרש את הנבואה של זכריה (ט' ט'): "גילי מאד בת ציון הריעי בת ירושלם הנה מלכך יבוא לך צדיק ונושע הוא עני ורכב על חמור ועל עיר בן אתנות", כתב 'הביאור' כדברים האלה, וז"ל: לפי דעת הגמרא בסנהדרין נאמרה הנבואה זו על מלך המשיח; אמנם כבר העיר המחבר ס' עיקרים (מאמר רביעי פ' מ"ב, ע"ש) שאע"ג שמחוייב כך בעל דת להאמין בביאת המשיח, מ"מ לא ידענו בברור הנבואות האמורות עליו, עיין בדבריו שהביא שם דעת המפרשים שפרשו הפסוק על זרובבל, וטעם 'מלך', שר או פחת, כטעם 'ומלך אחד יהיה לכולם' (יחזקאל ל"ז כ"ב), ג"כ פירשו המפרשים על

זרובבל או על נחמיה, ע"ש. וגם האע"ז אמר שהנבואה זו נאמרה על יהודה בן חשמונאי שהיה גבור, ונושע, בכל מלחמותיו, 'עני', כת"י ענותן, וזה טעם 'רוכב על החמור' לומר דרך ענוה, עכ"ל הביאור. הרי שהודה ולא בוש שדוגל בדברי בעל העיקרים שלא ידענו בברור הנבואות האמורות על מלך המשיח, וגם בזכריה הנכון לפרש הוא שהנבואה נאמרה על זרובבל או על יהודה המכבי. והנה המעיין בספר העיקרים יראה שאמנם הזכיר דעה כזאת שבה דוגל 'הביאור' בשם ר' חיים גאליפפ"א, כי עיקר האמונה במשיח הוא על פי הקבלה²¹. אולם הוא חולק עליה ודוחה אותה, וז"ל: אלא שהאמת הוא שיש בתורה ובדברי הנביאים כתובים מוכיחים בהכרח על צמיחת ישראל ומעלתם שלא נתקיימו לעולם לא כלם ולא מקצתם וזה כמו שנאמר (במדבר כ"ד): "דרך כוכב מיעקב וקם שבט בישראל ומחץ פאתי מואב וקרקר כל בני שת", וארז"ל: "ומחץ פאתי מואב" - זה דוד, "וקרקר כל בני שת" - זה מלך המשיח, וזה אמת בהכרח וכו', ע"ש²². גם ראה בתחלת הפרק שם שכתב בעל העיקרים, וז"ל: האמונה בביאת המשיח מחוייבת על כל בעל תורת

21. עי' מש"כ לעיל הערה 19 כי אין חיסרון שאחד מן העיקרים יבוא בתושב"ע"פ, ולא בתושב"כ (אלא שאם תמיד באופן שיטתי מישוהו אינו מודה שהעיקר הזה נמצא באיזהו מקומן של כל התנ"ך, הרי שמוכח מתוכו שאינו מאמין בעיקר ההוא). אולם כל זה אמור לגבי מי שמאמין באמונה שלימה בתורה שבע"פ, כמו שמאמין בתושב"כ, אבל להלן בחלק ה' של הנספח יבואר שהביאור מתעלם לגמרי מהתורה שבע"פ, וכאילו אין בו צורך, א"כ אם אינו מפרש באיזהו מקומו של המקרא שמדבר בביאת המשיח, הרי נשאר הוא בלי עיקר זה.

22. העיקרים בעצם מעתיק כאן את לשון הרמב"ם בהל' מלכים פי"א ה"א, וז"ל: "דרך כוכב מיעקב" - זה דוד, "וקם שבט בישראל" - זה מלך המשיח, "ומחץ פאתי מואב" - זה דוד, וכן הוא אומר "ויך את מואב וימדרם בחבל", "וקרקר כל בני שת" - זה המלך המשיח שנאמר בו "ומשלו מים עד ים", ע"ש, ועי' שם בקריית-מלך שציין לכל המקורות של הרמב"ם בדברי חז"ל.

משה כמו שבארנו בפרק כ"ג מהמאמר הראשון, וזה כי לפי שבא בתורה מפורש החיוב להאמין בדברי הנביא שנאמר "אליו תשמעון" (דברים י"ח), והנביאים נבאו בביאת המשיח, הוא מבואר שכל מי שאינו מאמין בביאת המשיח הוא כופר בדברי הנבאים ועובר על מ"ע וכו' ואולם לזכור הנבואות הפרטיות המורות על ביאתו אין זו כונת המאמר ויארך הספור בהם לפי שהמפרשים עם שהם מודים בביאתו הנה הם חולקים בנבואות המורות עליו וכו', ע"ש. היינו, שיש מחלוקות פרטיות בין המפרשים על פסוקים רבים אם אותו פסוק מסוים מדבר על משיח, או שהמשיח מוזכר בפסוק אחר. אבל הצד השווה שבהם הוא שהכופר בביאת המשיח מבטל מ"ע של "אליו תשמעון" להאמין בדברי הנביאים כי בוודאות יש נבואות על משיח, רק כל מפרש מראה מקום למקום שנראה לו. ו'הביאור' שבנה מזה שיטה על ידי ש'גיבב את כל הקולות' (כלשון רבינו) שבנביאים כולם להמציא שאין בהכחשת ביאת המשיח ביטול מ"ע של "אליו תשמעון". ועל כגון דא אפשר

לומר, כמו שרבינו אמר ביחס לאמונה ביכולת ה', שכנראה שתוך תוכיותו הוא שאינו חפץ להאמין בביאת המשיח. כמו כן, לגבי תחיית המתים כנראה שהרב ישר לא חזי בפנים בתוך 'הביאור', כי בפסוק בדניאל י"ב ב': "ורבים מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם", מסיק 'הביאור' לאחר שקלא וטריא והבאת פירוש אחר שאין הכוונה לעיקר האמונה הי"ג של תחיית המתים, שאכן הכוונה היא לתחיית המתים כפשוטו. אבל מזליה של הרב ישר חזי כי עצם העלאת הפירוש האחר והשקו"ט במעלותיו של אותו פירוש מהווה החלשת ההכרח באמונת העיקר של תחיית המתים, ואכן בפסוק המקביל בסוף ישעיה (ס"ו כ"ד) על הפסוק: "ויצאו וראו בפגרי האנשים הפשעים כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה והיו דראון לכל בשר", בוחר 'הביאור' בפירוש הרד"ק דמיירי במתים של מחנה גוג ומגוג בעמק יהושפט, ומתעלם לגמרי מהפירוש של רש"י שמדובר באש הגיהנם שישלט באלה שאינם קמים בתחיית המתים.

ה.

ע"פ דרכו של רבינו יש למצוא מה עוד נשמט מן 'הביאור'

המלמד על מהותו

'הביאור' כולו שם לו למטרה לפרש אך ורק את הפשט. הוא עושה זאת באופן שלא משאיר שום מקום מוקשה בפשט המצריך דרשה ליישב את הקושי הלשוני. אף בתרגום האשכנזי "שיפר" את הלשון המקורי של המקרא באופן שהוציא את

הלשונות הכפולים והקשים. נסתפק בכמה דוגמאות על כך. בפסוק בויקרא ז' ח': "והכהן המקריב את עלת איש עור העלה אשר הקריב לכהן לו יהיה", עמדו חז"ל על הסמיכות המוזרה "עלת-איש", ודרשו (זבחים ק"ג ע"א): "עלת-איש" - עולה

שעלתה לאיש, פרט לשנשחטה חוץ לזמנה וחוץ למקומה. כמו כן עמדו על כפל הלשון "לכהן לו יהיה", ודרשו (שם ע"ב): "לו יהיה" – פרט למחוסר כפורים וטבול יום ואונן. והנה בתרגום האשכנזי: און דעריעניגע פריעסטער, וועלכער איינעס מאנעס גאנצעס-אָפּפֿער דארבריינגט, זאָ זאָלל דאז פֿעלל דעס גאנצען-אָפּפֿערס, דאס ער דארגעבראכט, דעס פריעסטער געהאָרען.²³ היינו בעברית מדוברת: ואותו הכהן שמקריב עולה של איזה איש, בכך יהיה העור של העולות אשר הוא הקריב, שייך לכהן. הנה תרגם את הסמיכות "עלת-איש" באופן שאינו נשמע מוזר וממילא אין שום צורך בדרשה, וכמו"כ בכפל הלשון "לכהן לו יהיה" השמיט את הכפל וקיצר "שייך לכהן". דוגמא נוספת: בפסוק י"ט שם כתוב: "והבשר אשר יגע בכל טמא לא יאכל באש ישרף והבשר כל טהור יאכל בשר", כאשר סוף הפסוק "והבשר כל טהור יאכל בשר" נשמע כאריכות לשון יתירה. אכן חז"ל דרשו (פסחים כ"ד ע"ב) מלשון זה לרבות אימורין. והנה בתרגום האשכנזי: דאס אָפּפֿערפֿלייש, וועלכעס עטוואס אונריינעס בעריהרט, זאָלל ניכט געגעסען, זאָנדערן פֿערברעננט ווערדען; וואס זאָנסט אָפּפֿערפֿלייש בעטריפֿט, זאָ קאן יעדער ריינע דאפֿאָן עססען.²⁴ היינו בעברית מדוברת: בשר הקרבן הנוגע במשהו לא טהור, לא יאכל, אלא יישרף; מה שנוגע לבשר קרבן, בכך

כל אחד טהור יכול לאכול ממנו. הנה תרגם את סוף הפסוק ב"שיפור" – "יכול לאכול ממנו" בהחלפת מלת 'בשר' המכבידה על אריכות הלשון, לכינוי 'ממנו'. גם הכתב-והקבלה כבר העיר על כיוצ"ב בדברים י"ז ט"ז, וז"ל: "לא ירבה לו סוסים" – "לו" לעצמו (פיר זיך) הוא דלא ירבה סוסים בטלים להרחיב דעתו ולהתגדל ברוב סוסים, אבל כדי רכבו ופרשיו להלחם באויביו מותר, וכן "כסף וזהב לא ירבה לו", לעצמו הוא דלא ירבה, שלא יבקש מס גדול כדי להתעשר רק כדי הוצאת שכר חיילותיו, אבל אם הקנו לו מן השמים ממון הרבה, כגון שכבש מדינה ומצא בה אוצרות כסף וזהב, שלו הן ואין בו משום לא ירבה (ר"ן בחי' שם בסנהדרין כ"א ע"ב). והמתרגם האשכנזי שגג להשמיט תרגום מלת 'לו' במקומות אלה, עכ"ל.

הרדיפה היתרה אחרי הפשט מותירה את הקורא בתרגום האשכנזי, וכן הלומד את 'הביאור', בהרגשה שהנה אין שום צורך בדרש, וכאשר הוא נתקל באיזו דרשה רגש התנכרות ממלא אותו כלפי הדרשה, כאילו היא משבשת את ההבנה הישרה בפסוק. אמנם אין 'הביאור' מכריז ואומר לקורא כך להרגיש, אולם בניסיון ליישב את הפסוק באופן שאינו משאיר שום קושי שאין ביכולת הפשט ליישב ורק בכח הדרש אפשר ליישב, הרי הוא מיצר את רגלי הדרש עד כדי ששומט את הקרקע מתחת לרגליו ומדיח אותו מקרב המקרא,

23. Und derjenige Priester, welcher eines Mannes Ganzes-opfer darbringt, so soll das Fell des Ganzen-opfers, das er dargebracht, des Priester gehören.

24. Das Opferfleisch welches etwas Unreines berührt, soll nicht gegessen, sondern verbrennt werden. Was sonst Opferfleisch betrifft, so kann jeder Reine davon essen.

ומגרש אותו מהסתפח בנחלת ה'.²⁵ ואמנם כתב הרמ"ד בהקדמה לחומש שלו הנקרא נתיבות השלום, וז"ל: אם הדרך הנראה לנו פשוטו של מקרא הוא סותר ומתנגד לדרך הדרוש המקובל ומועתק אלינו מאת חז"ל, עד שאי אפשר שיהיו שניהם צודקים, כי הסותר נמנע, אז חובה עלינו לילך בדרך הדרוש ולתרגם את המקרא על פיהו כי אנו אין לנו אלא קבלת חכמינו ז"ל ובאורם נראה אור, עכ"ל. הרי שבפיו שלום את הדרש ידבר, אבל בקרבן ישים ארבו לנשל את הדרש, שהרי כל תרגומו ו'ביאור' מיוסדים על הפשט, מבלי השאיר לדרש שריד ופליט. לא לחנם כתב החכם שד"ל בהקדמת "המשדל" לנתיבות השלום (ווינה תר"ו) על דברים

אלו של הרמ"ד: "אולי לצורך השעה כתב את זה". וז"א, שהאמין שדבריו הם אחד בפה ואחד בלב.²⁶

ראה עד היכן רדיפת הפשט הובילה את התרגום האשכנזי ואת 'הביאור', שבבואם לתרגם ולבאר שירי השירים חללוהו מקדושתו. ויקונן ע"ז המלבי"ם (בסיום פירושו לשה"ש), וז"ל: הלא תראה כי נסך ה' רוח תרדמה ויעצם את עיני איזה המבארים והמתרגמים בחומשי אשכנז, וילכו "נתיבות לא שלום", כחללם קדושת השיר הזה, כי פתרוהו כצורתו כפי קליפתו, ויהי להם כשירת הזונה, וגם פתרון מליצתו הפשוטה לא ידעו, וע"כ בתרוהו לבתרים, קרעוהו לגזרים, היה להם המים המאורים למרים, ויאמרו כי

25. רבינו במחברת שהיה רושם את הגיגיו כתב דברים על היחס בין הפשט לדרש, וז"ל: פשט ודרוש: מצינו כמה פעמים שהפשטנים נחלקו בפירושן על דברי רז"ל המקובלים, ואפילו רש"י ז"ל שהביא פירוש רז"ל המקובל הוסיף וכתב "ופשוטו של מקרא" וכו', ולכאורה ה"ז ח"ו כחולק על דברי רבותינו חכמי התלמוד. ונ"ל דיש כמה פנים לתורה ויש לכל חלק עולמו ששם הפן הזה תופס מקומו ושם הוא האמת. ולפיכך הפרשנים שפירשו שלא כחז"ל היינו דס"ל דעולמנו הוא עולם הפשט, והדרוש נמסר לעולם אחר. ודו"ק בזה היטב כי עמוק עמוק הוא, והארכתי בזה במקום אחר ביתר באור, עכ"ל.

וגר' שכוונת רבינו היא למש"כ במגלה-עמוקות פ' בא ד"ה דרשה זו, וז"ל: ויש לתרץ בהקדים הקדמה אחת מונחת מוסכמת מפורסמת מחכמי האמת להיות שהעולם הם ארבע שסודם אבי"ע לכן יש ארבעה לבושים לתורה שבכל עולם נתלבשה התורה בלבוש אחר עד שירדה לזה העולם בזה הלבוש שאנו רואין התורה וסי' "שלח" פרדס רימונים", מן עולם אצילות תמן רזין דאורייתא סוד, מן עולם הבריאה רמזים, מן עולם היצירה דרשה, מן עולם העשייה פשט, עכ"ל. וכן הוא בשער-הגלגלים סוף הק' י"ז, וז"ל: גם דע כי האדם שאינו עוסק בתורה פוגם בספירת הת"ת שבכל עולם מד' עולמות אבי"ע, כי התורה היא בת"ת שבכל עולם. האמנם יש בה ד' מדרגות וסימנם פרד"ס, והם, פשט, רמז, דרש, סוד. ומי שזכה לירד לעומק ארבעתם זוכה לסוף כל המעלות, ועליו נאמר "יעשה למחכה לו". האמנם מי שלא רצה לעסוק אפילו בפשטי התורה והמקרא, פוגם בת"ת שבעשיה. ומי שלא רצה להביא ראיה לדבר, פוגם בת"ת שביצירה. ומי שלא עסק בדרשות התורה, פוגם בת"ת שבבריאה. ומי שלא עסק בסודות התורה, פוגם בת"ת שבאצילות, עכ"ל.

26. ועי' במאמר המצויין של נכד רבינו הרה"ג ר' דוד קמנצקי שליט"א ב"ישורון" חלק ח' (אדר תשס"א): "הסכמות גדולי הרבנים לחומשי רבי שלמה דובנא", עמ' תשל"א-תש"נ, על חוסר הישרות של רמ"ד בעוד דברים. [גם אחד מראשי המשכילים שיסד את עתון המשכילי 'השחר' (י"ל בוינה) בשם פרץ סמולינסקיין כתב על מנדלסון בספרו "התועה בדרכי החיים" (ח"ד אגרת י"ב): "בן מנחם סוחר היה, ולא רב ולא חכם בחכמת ישראל, וכסוחר סחר סחרו בעמו ובאמונתו ודתו וכו', בגלוי החזיק בכל, ובסתר נתן את כל בלי מחיר". (יש לציין שבהוצאה מאוחרת יותר של ספר זה השמיטו המדפיסים משפט זה.)]

הורכב משירים שונים המונים המונים שיר היין, שיר ידידות, שיר האביב, שיר המחול וכדומה, ע"ש.

בשיעור ההוא על ספר מלכים מכסלו תשל"ג (ראה לעיל תחילת חלק ד') אמר רבינו שהכתב-והקבלה, ר' שמשון רפאל הירש,²⁷ והרב מלבי"ם כולם התכוונו בפירושיהם למקרא להוציא מן פירוש ותרגום הביאור. רבינו הוסיף שלכן בכתב-והקבלה הרבה פעמים מתרגם לגרמנית לאפוקי מהתרגום של הביאור. אלא, אמר רבינו, שהוא מדד במדה גדושה ומשתדל לחלוק על הביאור אפי' במקום שפירוש הביאור נר' יותר פשוט, וזה כדוגמת מה שעשו רבי יוסי בן כיפר ובן בנו של זכריה בן קבוטל לחנינא בן אחי רבי יהושע בגולה שהיו מתירים מה שהוא אסר ומטהרים מה שהוא טימא כי היכי דלא נגררו אבתריה (ברכות ס"ג ע"א),²⁸ שהרי ביאוריו ונימוקיו הם כל כך הגיוניים ומתקבלים על הדעת.

יש להוסיף על דברי רבינו שמפרשים אלו גם הרגישו את החיבור שבין תושב"כ לתושב"ע לאפוקי מהביאור. כמו כן, גם ר' ברוך אפשטיין הרגיש צורך בחיבורו "תורה-תמימה" להילחם בביאור בנקודה זו. הוא מספר על כך בספרו מקור-ברוך (ח"ב פי"ב סעי' ג'), שרואה את עצמו כהולך בעקבות המלבי"ם, ע"ש. ועוד

כתב, וז"ל: ולכן לתשלום הדבר, לתכליתו הנרצה ולשכלולו הנאמן, בנה בניתי אני בחסדי ה' היכל נאדר ונהדר לתורתנו הכתובה והמסורה, אשר קראתיו בשם "חומשי תורה תמימה" (ווילנא, תרס"א ותרס"ד), המכיל אחדות שלמה ונאמנה מתורה שבכתב עם תורה שבעל פה, עפ"י קביעות תמציות-בהירות משני התלמודים והברייתות ביחושם אל אותיות ותיבות אשר בתורה שבכתב (אנציקלופדיא תורה-תלמודית), ערוכה ומפורשה ומבוארה בבאור מספיק ונאמן, ובלשון ספרותי, צחה וקלה, המורה ומראה טעם הדרשות ואופן תוצאתם מתורה שבכתב. והחבור הזה און וחקר ותכן אגודת שתי התורות ואחוזתן זו בזו כאחיזת שלהבת בפתילה ונשמה בגוף, ומעתה לא תחשב עוד התורה כשתי תורות, כי אם אחת היא לאומה וברה ללומדיה, ברה ותמה כתאמי צביה, עכ"ל.

ובאמת כבר עמדו מיד בדור ההוא על הכוונה הרעה הזאת שתוכיות 'הביאור' היא מלחמה נגד חז"ל והתושב"ע. החכם שלמה דובנא (רש"ד) שהשתתף עם רמ"ד בתחלת המפעל של התרגום האשכנזי ו'הביאור' כתב במכתב משנת תקמ"ט לרוו"ה לאחר הסתכסכו עם רמ"ד,²⁹ וז"ל: ...ומאז התרחקתי מברלין אינני עוד אתם במסורת ברית, ובכל חפצי להשלים חפץ

27. עי' בביקורת החריפה שמעביר רש"ר הירש על רמ"ד באגרות-צפון, איגרת י"ח.

28. משא"כ הרב מלבי"ם שמתייחס ל'ביאור' (חוץ מבשיר-השירים שדחה אותו שם בשתי ידים) ביותר מעשרים מקומות בפירושו לתנ"ך ולפעמים בונה (כגון: ויקרא י' א', נחום ב' א' [מביא מ'הביאור' של הוצ' ווילנא תר"ח שכתב החכם ישראל ניימאן], אסתר ח' ג') ולפעמים סותר (כגון: ויקרא י"א כ"ז, שם י"ג ט'), לעומת הכתב-והקבלה שמביאו בעשרות מקומות רק כדי לבקרו (מלבד מקומות שהביאור הוא מרנה"ו שמחמיא לו).

29. ראה במאמר הנ"ל ב'ישורון' עמ' תשנ"א.

בארץ.³² ומי שידע או ראה קצת מהעתקות החדשות, יבין וישכיל כי כנים דברי, האמת אתי עמי במחיצתי, צאו וראו והתבוננו את הלחץ אשר לוחצים, בדחוקים רחוקים ממרכז האמת עד לעצמו, במקום שפשוטו של מקרא, פשוט ידו לפני ולפני ולפנים, ומשמיע ישועות ישראל, ומגדיל ישועת מלכו ואלקיו, ע"ש.³³

ראה נא את התוצאה הנוראה שנגרמה מהשפעת 'הביאור' שכעבור דור אחד אכן כפרו בתושבע"פ, כמס"כ רבי צבי הירש הלוי איש הורויץ, בן ר' פנחס הלוי הורויץ אב"ד פרנקפורט (בעל ההפלאה), בספרו לחמי-תורה (אופיבך תקע"ו) דרוש לשבת תשובה משנת תקס"ז, וכו' כותב וז"ל: והנה מזה תוכחה מגולה לבני עמנו לעזור לבכם בקביעת עתים לתורה בכל יום אשר נשתרבו בעו"ה למנוע אפילו בימי החורף שהלילות ארוכים. ולדעתי בעו"ה נשתרבו מזה לכמה פושעי' שכופרים בתורה שבעל פה. מאחר שאין מרגילין עצמן מנעוריהם לקבוע עתים לתורה, וכימים הקדמונים אף מלימוד הסדרא שלמדו בכל שבוע עם פרש"י אשר לעין כל נגלה שא"א להבין ממש אפילו פרשה אחת בלתי דרשת רבותינו, כאשר מבואר בדברי רש"י ז"ל. א"כ היה נראה בעליל גלוי לכל שתוב"כ

כבודו לא אוכל לפנות שמה כי כאשר מורי ורבי מנעורי, הלא הוא הרב הגאון רבי נפתלי הירץ ז"ל, אבד"ק דובנא,³⁰ עבר דרך ברלין, ויוכיחני בדברי המקרא (דה"ב כ' ל"ז): "בהתחברך עם אחזיה פרץ ה' את מעשיך", כי אני עושה מלאכתי עם אלה אשר על פי מכתבי הרבנים מפראג ומהמבורג אליו,³¹ כל מחשבותם לעקור משורש את התורה שבע"פ. חזקו עלי דבריו ונתתי אומר כי אבדל מהחברה הזאת וארחיק נדוד מברלין..., עכ"ל.

וכן הגאון רבי אלעזר פלקלש, שכתב בספרו עולת-חודש-שני (הודפס בפראג תקמ"ז, ונדפס מחדש ברוקלין תשע"ו), מילי-דשמיא, דרוש א' מאמר כ"ח, וז"ל: ...וזה האימה חשכה גדולה אשר נפלה על אברהם בעת שקיעת השמש, היינו כאשר ראה והביט כי עבר הרוב מאלף הששי, והגיע עת ערב שמשו של עולם זמן הזה, שעומדים על הפרק כל כתבי הקודש, ויוציאו לחולין, שמעתיקים דברי תורה ודברי נביאים, דברים העומדים ברומו של עולם אשר פי ה' דבר, ללשון בני אדם, על אלו חשכו עיניו חשכה גדולה... ועיקר כוונת המעתיק להיות מהולל שמו בגוים, שאינו מאמין בקבלות דרשות חז"ל, כי אם במקום שדבריהם שוין לכל נפש אדם באדמה, ונשמעים לכל אומה ולשון

30. עי' עליו במאמר הנ"ל עמ' תש"כ הערה 8.

31. הכוונה לבעל ה'נודע-ביהודה' - ר' יחזקאל הלוי לאנדא אב"ד פראג, ולבעל ה'ושב-הכהן' - ר' רפאל הכהן כ"ץ אב"ד אלטונא-המבורג-וואנדסבק, שהתנגדו למנדלסון ולחומשים שלו, ע"ש במאמר הנ"ל.

32. יבואר בהמשך.

33. היינו, מקומות בתנ"ך שהדברים לפי הפשט הפשוט ביותר עוסקים בגאולה העתידה לישראל והישועה העתידה לבוא על ידי המלך המשיח מוסברים ע"י 'הביאור' בדחוקים כנבואות שכבר התקיימו בזמן מן הזמנים (כמו שהובא לעיל מספרו של הרב ישר על המלבי"ם). וע"ע מה שיבואר להלן מדוע היתה למבארים מדיניות כזאת.

ובע"פ הכל אחד הוא, וממש היה חרפה ללמוד עם פירוש של מלמד שית. אמנם אחר שיצא הפירוש החדש בא לכלל חשיבות עד שאין לוקחין להם פנאי לעיין בפירש"י כלל, ומתוך זה אחת לאחת ממש נשכח מהם ענין תורה שבעל פה, עכ"ל.

ונר' שאין כאן התעלמות מכוונת מתושבע"פ ודברי חז"ל בלבד, שאילו היתה זאת כל הבעיה היינו מגדירים את כל המפעל הזה בשם "קראות של המאה ה-18". אלא, יש כאן דבר הרבה יותר גרוע. והוא, ניסיון להחיל התנצרות על התנ"ך. דהיינו, להציג את התנ"ך, שידוע לנוצרים כברית-הישנה, מתוך גישה והבנה הכי נוצרית שאפשר, ובאופן הכי פחות יהודי שאפשר. לצורך זה היו צריכים לסלק את התושבע"פ ודברי חז"ל מכל וכל שהרי בברית-הישנה המוכרת לנוצרים כל זה לא קיים. כמו כן התרגום ו'הביאור' מנסים להיות "ידידותי למשתמש" לעולם הנוצרי. זהו עומק דבריו של ר' אלעזר פלקלס: ועיקר כוונת המעתיק להיות מהולל שמו בגוים, שאינו מאמין בקבלות דרשות חז"ל, כי אם במקום שדבריהם שוין לכל נפש אדם באדמה, ונשמעים לכל אומה ולשון בארץ, עכ"ל.

לאור הדברים הללו נבין כמה פסול יש בקטע שמחק ר' זונדל מסלנט. באותו פסוק בדברים (כ' כ"ג): "לנכרי תשיך ולאחיך לא תשיך", תרגם האשכנזי: פֶּאָן איינעם אויסלאַנדער קאננסט דוא צינזע

נעהמען, אבער ניכט פֶּאָן דיינעם ברודער. היינו בעברית מדוברת: מאיזה זר מחוץ לארץ תוכל לקחת רבית, אבל לא מאח שלך. כמו כן בפ' ראה תרגם את הפסוק (שם ט"ו ג'): "את הנכרי תגש ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ירך": דער אויסלאַנדער קאננסט דוא צור בעצאהלונג אנהאלטען; וואס דוא אבער אן דיינעם ברודער צו פֶּאָרדערן האסט, מוסט דוא ערלאסטען. בעברית מדוברת: את הזר מחוץ לארץ תוכל להחזיק לתשלום; אבל מה שיש לך לתבוע מאחיך, אתה צריך לוותר. בשני המקומות הללו שהתורה מפלה בין יהודי לגוי תרגם תיבת "נכרי" באופן שלא ישתמע כך, וכאילו כל ההבדל הוא בין תושב מקומי לבין זר מחוץ לארץ, ועל כך כתב בפ' כי-תצא (עי' לעיל חלק ב') את כל 'הביאור' ההשקפתי בטעם איסור רבית שעל פיו אין הבדל בין יהודי לגוי, אלא בין תושב מקומי המתפרנס ממלאכתו לבין סוחר מחוץ לארץ.

וכאן יש לנו הסבר מדוע עשו כמיטב יכולתם לעמעם את המסר של הגאולה העתידה לבוא לעם ישראל, ולטשטש את בשורת ביאת המשיח העולה מן התנ"ך. והוא, כי לאוזן הנוצרית ודאי שהדברים יצרמו ביותר מכיון שלפי אמונתם הגאולה כבר היתה ומשיחם כבר הגיע להם.

כל זה תבחן עין חדה על ידי שימת הלב אל מה שנעדר מתוך 'הביאור', ולא אל מה שכן נכתב ב'ביאור', וכפי שרבינו עזר.

ו.

בענין צאצאי רמ"ד

באותו שיעור מכסלו תשל"ג (ראה לעיל תחילת חלק ד') הזכיר רבינו את דבריו של ר' אליהו מאיר פיינולזאהן (אביו של ידיד רבינו, ר' ברוך יוסף פייבלזון, מזמן היותם בישיבת סלבודקה) בספרו נצח ישראל פרק ל"ג, פרק הנקרא בשם "הפלסוף מענדלזאהן", שביאר מה היה השרש פרה ראש ולענה שבמנדלזון שתולדותיו השתמדו ה"י, ולא נשאר לו ער ועונה בעם ישראל, ל"ע. הוא הסביר שרמ"ד העמיד את התורה לבדיקה ולמבחן אם ראוי לקבלה, ומכיון שהתורה צלחה את המבחן, נשאר הוא נאמן לה. אצלו התורה מצאה חן, ולכן היא טובה. אבל באמת אין נכון לבדוק אחרי התורה. אם צריך לבדוק אחריה זה כבר לא טוב. את התורה צריך לקבל כפי שהיא בלי הסכמה מפילוסוף.³⁴ הרב פייבלזון משער שבמשך הזמן שרמ"ד בדק ועדיין לא החליט אם מתחייב הוא לחוקי התורה נשרש השורש פורה ראש ולענה בזרעו וזה נתן את אותותיו אחרי כן.

[אולם, לפי מה שהוסבר בחלק הקודם של הנספח שכל מגמתו היתה שהדת היהודית תקבל הכשר מהנצרות, הדבר פשוט שהוא עצמו (אולי שלא במתכוון) פתח בפני צאצאיו את שערי הכנסיה שיבואו לתוכה על ידי 'ביאורו'. ואכן בתו הגדולה, ברענדעל, השתמדה ותלתה את התנצרותה באביה.³⁵ עוד שלשה מששת ילדיו התנצרו, אולם לא תלו את סרחונם בו, כפי שעשתה בתו הגדולה.]

רבינו באותו שיעור ציין שיש בזה יד ההשגחה שהרבה מצאצאיו השתמדו. הוא טען שכל פעם שמופיע בעם ישראל בעל כשרון גדול, דמות כריסמטית, שמרחיק את ההמונים מדרך התורה, משתמדים מצאצאיו וזה מפריך את הדמות הזאת בעיני פשוטי העם, כי הבוגדנות של המרת הדת היא בלתי נסלחת אפי' אצל הרחוקים מקיום המצוות והאמונה בתורה. רבינו ציין שמלבד מנדלסון, כך היה אצל "אחד העם",³⁶ מענדעלע מוכרספרים,³⁷ וחז"ס.^{38 39}

34. [השווה למש"כ רש"ר הירש באגרות צפון, איגרת י"ח.]

35. בתו זאת, וכן תלמידו דוד פ"ל שר"י שפקר בכל וביקש להשתמד, תלו שניהם את הנהגותם בו – עי' מקור-ברוך ח"ב פ"ב סעי' ה' עמ' תקכ"ז.

36. השם הספרותי של א. צ. גינזברג (עי' מש"כ בספר יהושע הערה 602). נולדו לו בן ושתי בנות שאחת מהן נישאה למשורר הרוסי מיכאיל אוסורגין, ולאחר שנפרדה ממנו נישאה לאמן רוסי בשם ניקולאי וסילייביץ' מאקייב.

37. השם הספרותי של ש. י. אברמוביץ'. נולדו לו ארבע בנות ובן יחיד, מאיר. בנו יחידו זה התנצר ונשא אשה פראבוסלבית.

38. חיים זליג סלונימסקי. מייסד ועורך של העתון המשכילי הצפירה. שני בניו התנצרו, אחד נעשה קתולי והשני פראבוסלבי.

39. [מענין שרבינו לא הזכיר את הרצל שכידוע בנו יחידו הנס (לא ניתן לו שם יהודי ואף לא הכניסו אביו לבריתו של אברהם אבינו) השתמד והצטרף לכנסיה הקתולית ואח"כ עזב אותה באומרו שאין לו

נמצא לפי רבינו שעצם יציאת תולדותיו של אדם לתרבות רעה עדיין איננו מהווה גילוי מן השמים וחשיפת הקלקלה שבאותו אדם,⁴⁰ אולם בעזיבת צאצאיו את עם ישראל והתנצרותם, בזאת יד ההשגחה מכרזת ואומרת: "סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה ואל תגעו בכל אשר להם פן תספו בכל חטאתם".⁴¹

כל דת. יתכן שרבינו לא הזכירו כי הרצל עצמו רצה לעמוד בראש תנועה של התנצרות בני ישראל (כפי שכתב ביומניו) וממילא היה מופרך מעיקרא ואינו דומה לאלו שנתגלה קלונם על ידי זרעם].
40. השווה למש"כ לעיל בחלק א' של הנספח ובהערה 1 שם.

41. [תלמיד רבינו, ר' מ. צ. דשייקאבס בספרו על רבינו "במחיצת-רבנו", עמ' קמ"א כתב בשם רבינו שהתפילה שאומרים בחנוכה: "רבת את ריבם דנת את דינם" וכו', קאי על המלחמה בין הפרושים לבין המתיוונים הישראלים. הוא מצטט את רבינו: "וכן בכל הדורות היו כמה מלחמות הדת, כגון נגד הקראים, הפרנקיסטין ושבתי צבי, ומשה מנדלסון וכו', עכ"ל. לפי הדברים הכתובים כאן מתבהר כיצד רבינו כלל את רמ"ד עם שאר הרשעים].